

ПЕРЕДМОВА

Зізнаюся: трапилася зі мною дивовижна пригода. Коли я писав книжку «Питання про ідентичність», не припускав, що порушені в ній проблеми невдовзі перетворяться на загальне місце — стануть не лише предметом наукових праць чи будуть дискутовані у вузькому колі фахівців, а й потраплять на сторінки періодики та щоденної преси. Коли ж завершив «Бути (або не бути) центральноевропейцем», мало хто в Польщі цікавився цими питаннями, сам конструкт Центральної Європи менше промовляв до уяви моїх земляків, аніж до уяви чехів, угорців або мешканців колишньої Югославії. Нині ситуація змінилася кардинально: центральноевропейська література викликає жваве зацікавлення у країні над Віслою, а два знані видавництва — «Pogranicze» і «Czapka» публікують цілу серію книжок авторів із цієї частини континенту. Та й саме поняття Центральної Європи несподівано ожило під пером двох письменників, поляка й українця, — Анджее Стасюка та Юрія Андруховича. Коли, натхненний книгою Еви Томпсон «Трубадури імперії», я намагався перенести постколоніальну методологію на ґрунт дослідження польської літератури, зацікавлення постколоніалізмом були в моїй Вітчизні ще в зародковій стадії. Раніше такі спроби можна було знайти в Україні — в есеях Миколи Рябчука та Олі Гнатюк. Нині ж постколоніальні студії в Польщі стали дуже модними, ними займаються кафедри кількох престижних університетів.

Не криюся, що пишучи ці книги, які в моєму розумінні становлять своєрідний триптих, я насамперед шукав опосередкованої відповіді на питання, котрі нуртували в мені самому. Отже, я запитував також і про власну ідентичність, бо мої предки прибули до Галичини з Угорщини, приречені на вигнання за участь у визвольному повстанні 1848 року. Я повторював автоіронічно гамлетівську дилему, оскільки мій дід мандрував по всій Австро-

Угорській імперії, а мій батько народився у Відні. Я пробував уявити свою зустріч із Іншим, бо мені назавжди лишився в пам'яті цивілізаційний шок, який довелося переживати громадянину Польської Народної Республіки, котрий, будучи тридцятилітнім, опинився на мітичному Заході, конкретніше кажучи, у Франції. Другим таким шоком стало для мене перебування в Сполучених Штатах у 1981–1986 роках. Небавом я спостеріг, що з такими дилемами змагаються не тільки мешканці Центральної Європи, а отже, рефлексія над польською літературою наближає до розуміння проблем, що їх багато людей досі сприймають як незагоєні рани. Можливо, через те, на мій великий подив, ці есеї про польських письменників викликають жваве зацікавлення в Чехії, Румунії, Сербії, а тепер і в Україні. Це передусім заслуга моїх перекладачів. Відтак хотів би тут висловити свою величезну вдячність Ярославові Поліщуку за труд і старанність, які він вклав у тлумачення моїх незугарних спроб.

Бувають “хуліганські книжки”, котрі викликають сум'яття в серцях і розумах сучасних їм читачів, не раз змінюючи їхнє життя. Проте бувають також книжки, спершу мало зауважувані, ба навіть легковажені, які набувають щораз вагомішого значення з плином літ, книжки майже пророчі. До них напевно належить «Серце п'їтьми» Джозефа Конрада. Опосередкованим доказом непроминальної актуальності цього твору можуть бути палкі суперечки, які нині точаться навколо повісті серед постколоніальних дослідників. Проте ця лектура нерідко є міцно заідеологізованою, що шукає обґрунтування для наперед прийнятих тез, згідно з якими письменник висловлює імперський погляд щодо культури країн Третього Світу. Тим часом архітвір Конрада чудово захищається перед так грубо спрощеними інтерпретаціями, але також схиляє до вибору значно цікавіших і більш інтригуючих шляхів, що їх започатковує й визначає. Довкола нього, як виявляється, зосереджуються надзвичайно актуальні питання та проблеми. Моя книжка постала з роздумів над цією

дивовижною оповіддю. До її написання схилило мене відчитування «Серця п'їтьми» як притчі про зустрічі з Іншим, рясної на явні та приховані значення.

Інше у творі Конрада має не одне ім'я. Спокушає, вабить, ошелешує, викликає захват, але також буває вбивчим. Воно то змушує до авторефлексії, то знову загрожує зацикленням — у жесті самозахисту — на тому, що знане, близьке, освоєне. Буває й так, що воно лишається у шлейфі тіні, не зауважене й не спостережене. То інший прибулець, ближчий чи дальший сусід, або також чужий, котрий послуговується відмінною від нашої мовою, культивує окремі традиції та звичаї чи сповідує погано нам знану релігію; часом він виявляється приятелем, але не раз — смертельним ворогом. Щоправда, іншого зображують у літературі, однак зазвичай йому визначено місце опосередковане, другорядне, його втискують у тло або замикають у клітці стереотипу. Та все ж іншість, як добре повчає «Серце п'їтьми», означає також явища ширшого овиду: це можуть бути близькі чи далекі культури, старі й нові цивілізації, віддалені континенти, зрештою — дружні чи недружні політичні системи, відмітність і самість котрих, ніби сконденсовані, володіють більшою силою притягання й відрази, викликаючи навіпереміну цікавість та страх.

Категорія Іншого зробила останнім часом шалену кар'єру, головню завдяки студіям Левінаса, Лакана й Тодорова. Щоб запобігти ймовірним непорозумінням, відразу підкреслюю, що надаю їй передусім культурного сенсу. Таким чином, один шлях веде в цій книжці на так звані Креси, побачені, одначе, немовби зі зворотної, непольської перспективи. Звідси питання: які були форми польської культурної домінації на теренах давньої Речі Посполитої Обох Народів? Який портрет українця та образ України змальовує Івашкевич, визнаний за незаперечного прихильника наших південно-східних сусідів? Яке Вільно виникає зі спогадів польського й литовського поетів, котрі належать до різних по-

колінь? Яким тайнописом сприймають нині прозу Шульца єврейські письменники, що живуть у різних країнах світу?

Другий шлях провадить на інші континенти: до Південної Америки, спостереженої Вітольдом Гомбровичем і естонським філософом Германом Кейсерлінгом, і до Північної Америки, захопливу таємницю котрої пробують осягнути та здефініювати як емігранти — Мілош, Косінський чи Бріхт, так і інтелектуали й гастарбайтери, що відвідують її, шукаючи вражень і грошей: їх зображують мемуари й щоденники, між іншим, Щепансько-го, Кшиштопя, Гартвіг та Мусяла, а також повісті Семьона, Редлінського чи Гловацького.

Аби стрітися з Іншим, не треба вирушати за океан. Адже Центрально-Східна Європа пережила протягом останнього століття інвазію двох, не відомих раніше на цих теренах, протилежних форм цивілізації: витворених тоталітаризмом — як у його фашистському різновиді, так і в комуністичному, а також ринковою економікою, в тій її фазі розвитку, котра містить початкові форми глобалізації. Інше промовляло до нас протягом півстоліття червоними прапорами, а тепер його знаком стає Мак-Дональдс. Особливо важливою пам'яткою і все ще актуальним аналізом зіткнення з антицивілізацією сталінізму є «Дорога в нікуди» Юзефа Мацкевича, зате свідчення інтелектуального безсилля перед загрозою другої конфронтації становить проза початку ХХІ сторіччя.

Зустрічі з Іншим вимагають, і це очевидно, відсвіжування мови опису літератури. Звідси беруться в цій книжці досить ризиковані, признатися, методологічні жести, а також мандрівки до теренів постколоніальних і міжкультурних студій, творення неповноцінних типологій, спроби визначення розмаїтих дискурсів та стратегій, виокремлення різноманітних ролей. Трактувати її належить як вступ до подальших солідних і докладних праць, котрі незабаром, мабуть, з'являться. Бо світ зменшується, й Інший стоїть уже у дверях.

І ще одна заввага. «Зустрічі з Іншим» становлять завершення триптиху, два крила котрого означили мої дві попередні книжки — «Питання про ідентичність» (Краків, 1995) та «Бути (або не бути) центральноевропейцем» (Краків, 1999). Усі три порушують, у різних сенсах, подібні проблеми, зокрема проблему ідентичності, поступово розширюючи перспективу й ускладнюючи та збагачуючи контексти. У кожній з них зосібна та в усіх трьох разом перегукуються ті самі мотиви, постаті й теми, на взір музичного принципу повторів і трансформацій.